

бування в місцях позбавлення волі з одночасним утриманням й зароблених коштів свідчить про прагнення максимально комерціалізувати даний напрям діяльності ДПтСУ.

Висновки. У підсумку можемо стверджувати, що галузевий вплив на стан організації праці засуджених в установах виконання покарань нині є визначальним та таким, що спричиняє корегування чинних законодавчих актів. Подібний феномен «нормативної інфляції» призводить до необґрунтованої зростання кількості підзаконних актів, тенденції формування «подвійного права». Означене свідчить про наявність низки негативних тенденцій при виконанні кримінальних покарань взагалі та залученні засуджених до праці зокрема, що потребують уваги та подальшої наукової розробки.

Список використаних джерел:

1. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія / [Степанюк А.Х. та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А.Х. Степанюка; Ін-т вивч. пробл. злочинності НАПрН України. – Х.: Кроссроуд, 2011. – 298 с.
2. Шишман Д.М. Окремі питання укладення колективних договорів // Тенденції розвитку законодавства та удосконалення правозастосовчої практики в сучасних умовах: національний та світовий досвід: матер. міжрегіон. наук.-практ. конф. (26 квітня 2013, м. Івано-Франківськ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zacon2013.blogspot.com/p/3.html>.
3. Кримінально-виконавче право України: підручн. / В. М. Трубников, В.М. Марченко, О.В. Лисодід, Л.П. Оніка, А.Х. Степанюк; за заг. ред. В.М. Трубникова. – Х.: Право, 2001. – 384 с.
4. Ягунов Д.В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування: монограф. / Д.В. Ягунов. – Одеса: НАДУ, ОРІДУ, 2006. – 444 с.
5. Уголовно-исполнительное право: учебник / под ред. проф. И.В. Шмарова. – М.: Новый юрист, 1998. – 359 с.
6. Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/401/2008>.
7. Пріоритети в діяльності Державної пенітенціарної служби України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/662619>.
8. Одесские заключенные стали рабам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odessa-daily.com.ua/news/odesskie-zaklyuchennye-stali-rabami.html>.
9. Основні питання діяльності ДПтС України розглянуто на розширеному засіданні колегії відомства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/692302>.

ЯЩЕНКО А. М.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінально-правових дисциплін
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.135 (477)

ПОНЯТТЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

Розглянуті доктринальні точки зору щодо формулювання поняття застосування заходів кримінально-правового характеру; в результаті їх аналізу запропонований власний варіант визначення поняття застосування заходів кримінально-правового характеру.

Ключові слова: заходи кримінально-правового характеру, застосування права, застосування норми кримінального права, застосування кримінального законодавства.

Рассмотрены научные точки зрения относительно определения понятия применение мер уголовно-правового характера. В результате их анализа предложен собственный вариант обозначения понятия применения мер уголовно-правового характера.

Ключевые слова: меры уголовно-правового характера, применение права, применение нормы права, применение уголовного законодательства.

Examined scientific points of view with regard to definition of concept of measures under criminal law. As a result, proposed his own version of the definition of concept of measures under criminal law.

Key words: measures under the criminal law, application of law, administration of law, application of the criminal legislation.



Вступ. Кримінально-правове регулювання являє собою процес і результат упорядкування суспільних відносин, дезорганізованих фактом вчинення злочинного або зовні схожого на нього діяння. За своєю функціональною сутністю таке регулювання – не що інше, як специфічний вплив на свідомість, волю, почуття і поведінку суб'єктів, які опиняються у сфері кримінально-правової політики [10, с. 48].

Структуру означеного впливу складає не лише кримінальна відповідальність, а звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, примусові заходи медичного та виховного характеру, примусове лікування, заохочення за зусилля, спрямовані на захист особи, суспільства та держави шляхом спричинення шкоди зловмисникам тощо [2, с. 61; 10; 11]. Вказані правові явища у доктрині кримінального права окремі науковці справедливо іменують як заходи кримінально-правового характеру [7, с. 36-39]. Можна, таким чином, говорити про те, що заходи кримінально-правового характеру – це засоби впливу, які передбачені законом про кримінальну відповідальність за вчинення злочинного чи зовні схожого на нього діяння або суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною цього закону, пов'язані з обмеженнями чи позбавленнями найбільш значимих для людини прав і свобод або зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та покарання чи, навіть взагалі, з її не притягненням до такої відповідальності.

Регламентация в законі різних форм державної реакції на злочинні прояви зумовлює постановку питання про те, що ж слід розуміти під «застосуванням цих заходів» у їх кримінально-правовому сенсі? Необхідність визначення поняття застосування заходів кримінально-правового характеру обумовлена і тим, що термін «застосовуються», «не застосовується», «застосувати», «застосування», «застосоване», разом з формулюванням різних заходів кримінально-правового характеру, доволі часто зустрічається в нормах Кримінального кодексу України, хоча законодавець і не надає визначення відповідних термінологічних конструкцій. На подібний аспект використання законодавцем даних текстуальних позначень у законі України про кримінальну відповідальність вже звертали увагу деякі вітчизняні науковці [12, с. 200].

Для відповіді на це питання, як на наш погляд, необхідно проаналізувати доктринальні визначення таких понять, як застосування права, застосування кримінального права або застосування норми кримінального права чи застосування кримінального законодавства.

У доктрині кримінального права безпосередньо дослідженню питань застосування заходів кримінально-правового характеру присвячені праці А.А. Березовського, В.К. Дуюнова, С.М. Вечерової, Е.Л. Біктимєрова, С.В. Векленко, І.Е. Звечаровського, К.М. Карпова, О.В. Козаченка, Ф.К. Набіулліна, В.С. Єгорова, А.А. Павлової, М.І. Хавронюка тощо. Окремим аспектам застосування заходів кримінально-правового характеру приділялася увага в роботах Л.В. Багрія-Шахматова, Ю.В. Бауліна, О.О. Дудорова, В.М. Куца, О.В. Наден, В.О. Тулякова та інших дослідників. Наукові розробки вказаних авторів безперечно містять значну кількість корисних теоретичних положень і висновків. Між тим відзначимо, що єдності думок з приводу винесеного на розгляд питання серед наведених фахівців немає, якщо взагалі така єдність може мати місце у науковому пошуці. У цьому зв'язку, в межах цієї публікації хотілось би висловити деякі власні міркування з приводу поняття застосування заходів кримінально-правового характеру.

Постановка завдання. Мета цієї статті, таким чином, полягає у формулюванні на підставі аналізу доктринальних точок зору поняття застосування заходів кримінально-правового характеру.

Результати дослідження. Сама по собі категорія «застосування права», як відзначають деякі науковці, неодноразово піддавалася аналізу представниками радянської юридичної науки. Значний внесок в осмислення цієї проблеми зіграла наукова дискусія в 1954-1955 рр., яка освітлювалась на сторінках журналу «Радянська держава і право». У редакційній статті журналу «До підсумків дискусії про застосування норм радянського права» основний висновок щодо юридичної природи правозастосування полягав в тому, що «радянське законодавство пов'язує зазвичай термін «застосування» з тим способом здійснення юридичних норм, який характеризується владними діями компетентних державних органів по відношенню до інших державних органів, громадських організацій і громадян». Це положення стало важливим завоюванням юридичної науки. Воно послужило основою для подальшого розвитку теорії правозастосування в роботах Н.Г. Александрова, С.С. Алексеєва, В.М. Горшенєва, І.Я. Дюрягіна, В.Н. Карташєва, В.В. Лазарева, Я.С. Міхалєя, П.Е. Недбайло, А.С. Піголкіна, М.Ф. Орзіха, П.М. Рабіновича та інших [15, с. 240-241; 17, с. 88-89]. Зокрема, С.І. Вільнянський зазначав, що застосування права – це складний процес, при якому уповноважений на це орган підводить конкретний факт, конкретне відношення під відповідну норму права і робить з цього відповідний висновок, тобто приймає рішення, що має обов'язкову силу [4, с. 8].

У сучасних підручниках з теорії права правозастосування визначають як владну управлінську діяльність уповноважених на це суб'єктів щодо розв'язання конкретних юридично значимих ситуацій шляхом прийняття рішення в межах своєї компетенції [16, с. 81]. Застосувати право – це означає застосувати владу, а нерідко – примус, санкцію, покарання. Характерні особливості застосування права полягають у наступному: 1) це – владно-імперативна форма реалізації права; 2) здійснюється компетентними, уповноваженими на то органами і посадовими особами; 3) носить процесуально-процедурний характер; 4) складається із низки послідовних стадій; 5) має під собою відповідні юридичні підстави; 6) пов'язано з винесенням



правозастосовних актів; 7) є разовою й індивідуально-визначеною дією, що стосується персоніфікованих суб'єктів; 8) спрямоване на врегулювання конкретних ситуацій [18, с. 161].

У теорії кримінального права деякі науковці зазначають, що слід розрізняти поняття реалізації та застосування кримінально-правової норми. Зокрема, А.В. Наумов вказує, що реалізація правової норми є здійснення її вимог, втілення її в життя, виконання завдань, що стоять перед нею. Оскільки функцією правової норми є правове регулювання суспільних відносин, виконання її завдань полягає у фактичному врегулюванні нею конкретних суспільних відносин. У свою чергу, застосування кримінально-правових норм є державно-владна діяльність компетентних органів і посадових осіб щодо здійснення законності, спрямована на вирішення питань (позитивно або негативно) про кримінальну відповідальність і покарання особи, яка вчинила злочин, або встановлення правомірності вчинків особи і звільнення її від кримінальної відповідальності та покарання [13, с. 35, 44-45]. У більш пізній своїй роботі науковець підкреслює, що застосування кримінального права є владна діяльність суду, прокурорських, слідчих органів і органів дізнання, яка полягає у вирішенні питань про кримінальну відповідальність і покарання особи та їх правових наслідках, а також про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру [14, с. 15].

Є.В. Благов з цього приводу відзначає, що застосування кримінального права включає у себе чисельні дії, пов'язані з кваліфікацією злочинів, діяння, що у силу малозначності не становлять великої суспільної небезпеки, і обставин, що виключають злочинність діяння, звільнення від кримінальної відповідальності, призначення кримінального покарання і звільнення від кримінального покарання. Застосування кримінального права, таким чином, – це прийняття і закріплення рішення про передбаченість (або не передбаченість) установлених фактичних обставин у відповідній нормі та про визначення (або не визначення) заходу кримінально-правового характеру, що міститься в ній. Усі інші рішення застосуванням кримінального права іменуватися не повинні. Іншими словами, і вирок, і ухвала, і постанова іменуються рішеннями, однак зовсім не будь-які з них є саме актами застосування кримінального права [3, с. 73]. Посилаючись на М.С. Строговича, Є.В. Благов відмічає, що кваліфікація злочину і визначення покарання – це й є реальне застосування судом права до встановленого у відповідності із дійсністю факту [3, с. 66]. Більш ширше тлумачить застосування норм кримінального права П.Л. Фріс. На думку автора, під таким застосуванням слід розуміти зіставлення з абстрактною нормою кримінального закону ознак вчиненого суспільно небезпечного діяння, визнання цього діяння злочином, кваліфікацією даного злочину, призначення покарання особі, винній в його вчиненні, або звільнення її від кримінальної відповідальності і покарання, а також виконання призначеного судом покарання та вирішення питань, пов'язаних із дією наслідків притягнення до кримінальної відповідальності (судимістю) [19, с. 201, 206]. Д.С. Дядькін зазначає, що застосування кримінального законодавства являє собою достатньо різноманітну діяльність державних органів, яка у своїй основі вичерпується двома основними видами. Перший різновид діяльності – кримінально-правова оцінка діяння (кваліфікація злочину), другий різновид – встановлення заходу впливу на особу, яка вчинила злочин. У свою чергу, такий вид діяльності державних органів, які застосовують кримінальний закон, як встановлення заходу впливу на особу, яка вчинила злочин, включає у себе наступні елементи: 1) встановлення кримінальної відповідальності або звільнення від неї; 2) призначення покарання або звільнення від нього; 3) застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх; 4) застосування примусових заходів медичного характеру [6, с. 11-12]. На думку О.В. Наден, під застосуванням норм кримінального права необхідно розуміти імперативну владну діяльність виключно держави (в особі виключно суду) щодо визнання конкретного скоєного особою діяння злочином (застосування гіпотези) та встановлення його кримінально-правових наслідків (застосування диспозиції) [12, с. 205]. М.М. Рибушкін вважає, що під застосуванням заборонних норм права слід розуміти різновид індивідуально-правового регулювання, який полягає у вирішенні виниклого юридичного питання про відповідальність особи, яка вчинила правопорушення, шляхом встановлення необхідних для правильного вирішення справи фактичних обставин і «застосування» до них санкцій заборонної норми в рамках охоронних правовідносин [17, с. 91]. Ю.В. Грачова відзначає, що застосування кримінально-правової норми – це прийняття компетентним органом в межах охоронних кримінально-правових відносин в установленій процесуальній формі індивідуально-конкретного рішення щодо питання про кримінальну відповідальність (у всіх можливих аспектах) або в межах регулятивних відносин про призначення примусових заходів медичного характеру [5, с. 13, 107].

Висловлюючи своє ставлення до наведених точок зору, зазначимо, що нам близька позиція тих науковців, які застосування норми кримінального права пов'язують із загальнотеоретичним тлумаченням правозастосування, тобто із здійсненням діяльності уповноваженого органу (суду) з приводу прийняття рішення про настання кримінальної відповідальності та обрання інших заходів кримінально-правового характеру (А.В. Наумов). Нам імпонує твердження, згідно якого кримінально-правові санкції та заходи кримінально-правового впливу перебувають у діалектичному зв'язку, а тому є взаємообумовленими та взаємозалежними, оскільки, з одного боку, санкції є формою закріплення заходів кримінально-правового впливу, а з іншого – кримінально-правова норма, закріпивши заходи кримінально-правового впливу, розкриває їх зміст [8, с. 5]. Але тут варто зробити таке зауваження. Санкції та заходи кримінально-правового впливу пере-



бувають у діалектичному зв'язку виключно у разі коли санкція є формою закріплення каральних заходів кримінально-правового характеру, тобто виду та розміру покарання, встановленого в конкретній статті Особливої частини КК України. Навряд чи можна погодитися з тими науковцями, які до санкцій, окрім покарання як частини статті Особливої частини кримінального закону, відносять і звільнення від покарання та його відбудовання, звільнення від кримінальної відповідальності, примусові заходи виховного та медичного характеру, примусове лікування, поділяючи їх, таким чином, на негативні (обмеження) та позитивні (заохочення) та, як наслідок, на санкції, що передбачені як у нормах Загальної, так і Особливої частин кримінального закону [8, с. 6-7]. В обґрунтування вищенаведеного нами покладена позиція С.С. Алексєєва, згідно якої при з'ясуванні структури норми кримінального права як форми вираження будь-якого заходу кримінально-правового характеру необхідно виділяти і розрізняти структуру норми-припису і структуру логічної норми. За структурою норма-припис Особливої частини КК складається із гіпотези і санкції, а структура норми-припису Загальної частини, як правило, – із гіпотези і диспозиції. Структура логічної норми як Загальної, так і Особливої частини КК складається із гіпотези, диспозиції і санкції, яка, у свою чергу, має свої особливості, оскільки у нормах Загальної частини регламентується в інших законодавчих актах [1, с. 216, 217-218, 220-222]. Відтак, усі норми-приписи Загальної частини КК України, в яких знаходять свій прояв такі, зокрема, заходи кримінального правового характеру, як звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45-49), примусові заходи виховного (ч. 2 ст. 105) та медичного характеру (ст. 94), примусове лікування (ст. 96), у тому числі норми, передбачені статтями 51-64, 65-73 КК України, за своєю структурою складаються із гіпотези та диспозиції. При реалізації заходів кримінально-правового характеру, таким чином, застосуванню може підлягати разом із гіпотезою як санкція, так і диспозиція норми-припису. Причому особливістю застосування гіпотези будь-якої норми-припису Загальної частини КК (мається на увазі конкретний заходу кримінально-правового характеру) є те, що її застосування співпадає із застосування гіпотези норми-припису Особливої частини КК. Іншими словами, застосування гіпотези-норми припису Особливої частини КК є фактичним застосуванням гіпотези норми-припису Загальної частини КК, що є формою вираження конкретного заходу кримінально-правового характеру. Ці процеси дзеркально відображають один одного. Саме тому у деяких підручниках з кримінального права зазначається, що застосування каральних заходів кримінально-правового характеру є завершальною стадією застосування кримінально-правової норми відносно особи, визнаної судом винуватою у вчиненні злочину [9, с. 252].

Отже, застосування заходів кримінально-правового характеру варто пов'язувати із здійсненням діяльності уповноваженого органу (суду) з приводу прийняття остаточного рішення про призначення, заміну або пом'якшення покарання, призначення примусових заходів медичного характеру, їх продовження, заміну або припинення, призначення примусових заходів виховного характеру, визначення примусового лікування, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, виключення кримінальної відповідальності і т. ін. Процес правозастосовної діяльності уповноваженого органу (суду) пов'язаний із певними послідовними стадіями, щодо переліку яких вже протягом досить тривалого часу не вщухають дискусії не лише серед криміналістів, але і фахівців з теорії права. Утім це питання не метою дійсної публікації і може стати предметом подальших наукових розробок. Що стосується вказівки окремих раніше цитованих науковців на те, що така діяльність пов'язана ще і з виконанням відповідного заходу кримінально-правового характеру, посилаючись на твердження С.С. Алексєєва, відзначимо, що у тій мірі, в якій виконання рішення правозастосовного органу взагалі відноситься до застосовування права, воно є невід'ємним від заключної стадії правозастосовної діяльності – вирішення справи, вираженої у правозастосовному акті. Особливо яскраво це виявляється якраз у галузі правосуддя, котре завершується винесенням правозастосовного рішення. Між тим додаткові дії щодо організації застосування права нерідко являють собою особливі, самостійні акти застосування права. В решті ж виконання рішення являє собою «загальну» реалізацію, зокрема використання суб'єктивного права, виконання юридичних обов'язків [1, с. 615-616].

Висновки. Розвиваючи та удосконалюючи окремі з наведених вище точок зору (А.В. Наумова), таким чином, зазначимо, що під застосуванням заходів кримінально-правового характеру слід розуміти діяльність уповноваженого органу (суду) щодо прийняття та закріплення у відповідному процесуальному документі остаточного рішення про призначення, заміну або пом'якшення, продовження, припинення або визначення регламентованих законом юридичних наслідків вчиненого злочинного чи зовні схожого на нього діяння або суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК України.

Список використаних джерел:

1. Алексєєв С.С. Собрание сочинений: в 10 т. – Том 3: Проблемы теории права: курс лекций / С.С. Алексєєв. – М.: Статут, 2010. – 781 с.
2. Андрущенко І.М. Звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом / І.М. Андрущенко // Наше право. – 2004. – № 2 (2 ч.). – С. 60-66.
3. Благов Е.В. Применение уголовного права (теория и практика) : монография / Е.В. Благов. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 505 с.



4. Вильнянский С.И. Применение норм советского социалистического права / С.И. Вильнянский // Ученные записки Харьковского юридического института имени Л.М. Кагановича. – 1956. – Вып. 7. – С. 3-18.
5. Грачева Ю.В. Судейское усмотрение в реализации уголовно-правовых норм: проблемы законодательства, теории и практики: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Ю.В. Грачева, Московская государственная юридическая академия имени О.Е. Кутафина. – М., 2011. – 425 с.
6. Дядькин Д.С. Теоретические основы назначения уголовного наказания: алгоритмический подход: монография / Д.С. Дядькин. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 510 с.
7. Звечаровский И.Э. Меры уголовно-правового характера: понятие, система, виды / И.Э. Звечаровский // Законность. – 1999. – № 3. – С. 36-39.
8. Книженко О.О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві: Автореф. дис.... докт. юрид. наук: 12.00.08 / О.О. Книженко; Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2012. – 37 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін.; вид. 3-тє, переробл. та допов.; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К.: «Юридична думка», 2004. – 352 с.
10. Куц В.М. Деякі аспекти вдосконалення національної кримінально-правової політики / В.М. Куц // Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми: Матеріали міжнародної наукової конференції, Донецьк, 17-18 листопада 2006 р. – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2006. – С. 47-52.
11. Куц В.М. Новий погляд на предмет та метод кримінального права / В.М. Куц // Наукові записки Харківського економіко-правового університету. – 2004. – № 1. – С. 56-64.
12. Наден О.В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні: монографія / О.В. Наден. – Х.: Право, 2012. – 272 с.
13. Наумов А.В. Применение уголовно-правовых норм (По материалам следственной и прокурорско-судебной практики): учебное пособие / А.В. Наумов. – Волгоград: Высш. следств. школа МВД СССР, 1973. – 176 с.
14. Наумов А.В. Реализация уголовного права и деятельность следователя : учебное пособие / А.В. Наумов. – Волгоград: Высш. следств. школа МВД СССР, 1983. – 84 с.
15. Нормы советского права. Проблемы теории / Под ред. М.И. Байтина, В.К. Бабаева. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 249 с.
16. Погребной И.М. Теория права: Учебное пособие / И.М. Погребной; 3-е изд., испр. и доп. – Харьков: Государственное специализированное издательство «Основа», 2003. – 128 с.
17. Рыбушкин Н.Н. Запрещающие нормы в советском праве : монография / Н.Н. Рыбушкин. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1990. – 113 с.
18. Теория государства и права : учебник / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юристъ, 2004. – 245 с.
19. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія / П.Л. Фріс. – К.: «Атіка», 2005. – 332 с.

